

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.3-2.37>

ЮНІН О.С.

**МОТИВ ЯК ОЗНАКА СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ
СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ****MOTIVE AS A SIGN OF THE SUBJECTIVE SIDE OF THE CRIMINAL OFFENSE**

Актуальність статті полягає в тому, що суб'єктивна сторона кримінального правопорушення є найменш дослідженою в науці кримінального права та викликає найбільші складнощі в процесі доказування. Пояснити це досить легко: суб'єктивна сторона – це внутрішня сторона злочину або кримінального проступку, яку неможливо зафіксувати та розкрити, як мінімум, без дослідження об'єктивних ознак кримінального правопорушення, адже досить складно (а інколи навіть неможливо) об'єктивно встановити, яка мозкова активність відбувається в голові у суб'єкта кримінального правопорушення. У статті розглядаються проблеми, пов'язані з категорією мотиву в науці кримінального права, зокрема, питання змісту мотиву та доцільності його виокремлення в якості самостійної ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Запропоновано під мотивом кримінального правопорушення розглядати результат складного мотиваційного процесу, що формується під впливом синтезу суб'єктивних (внутрішні установки, інтереси тощо) та об'єктивних факторів (соціальне середовище, конкретні ситуації тощо), який протікає у свідомості суб'єкта та являє собою внутрішнє спонукання до вчинення злочину або кримінального правопорушення. Наголошено, що мотив не є необхідною ознакою складу кожного умисного злочину або кримінального проступку, то розгляд його під час аналізу суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення дається в площині встановлення впливу мотиву на формування кримінально протиправного умислу особи. Але навіть у тих випадках, коли мотив не входить до складу кримінального правопорушення ні у якості основної, ні у якості кваліфікуючої ознаки, встановлення його все ж таки вельми важливе. Констатовано, що перспективним напрямком подальших досліджень вважаємо аналіз зв'язку мотивів з поняттями «особиста заінтересованість», «інтереси» (особливо в контексті диспозицій ст.ст. 218¹ КК України «Доведення банку до неплатоспроможності» та 219 «Доведення до банкрутства») та розгляд питання можливості існування мотивів у кримінальних правопорушеннях з необережною формою вини.

Ключові слова: мотив, суб'єктивна сторона, кримінальне правопорушення, злочин, Кримінальний кодекс.

The relevance of the article is that the subjective side of the criminal offense is the least studied in the science of criminal law and causes the greatest difficulties in the process of proof. This is easy to explain: the subjective side is the inner side of a crime or criminal offense, which cannot be recorded and disclosed, at least without examining the objective signs of a criminal offense, because it is difficult (and sometimes impossible) to establish objectively, what brain activity occurs in the head of the subject of the criminal offense. The article considers the problems associated with the category of motive in the science of criminal law, in particular, the content of the motive and the feasibility of its separation as an independent feature of the subjective side of the criminal offense. It is proposed to consider the result of a complex motivational process formed under the influence of the synthesis of subjective (internal attitudes, interests, etc.) and objective factors (social environment, specific situations, etc.), which takes place in the mind of

© ЮНІН О.С. – доктор юридичних наук, професор, директор (Навчально-науковий інститут заочного навчання та підвищення кваліфікації Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ)

the subject and is a criminal offense internal motivation to commit a crime or criminal offense. It is emphasized that the motive is not a necessary feature of each intentional crime or criminal offense, its consideration during the analysis of the subjective side of the criminal offense is given in terms of establishing the impact of the motive on the formation of criminal intent. But even in those cases when the motive is not part of the criminal offense, neither as the main nor as a qualifying feature, its establishment is still very important. It is stated that a promising area of further research is the analysis of the relationship of motives with the concepts of "personal interest", "interests" (especially in the context of the provisions of Article 2181 of the Criminal Code "Bankruptcy" and 219 "Bankruptcy") and consideration of the possibility of the existence of motives in criminal offenses with a negligent form of guilt.

Key words: *motive, subjective side, criminal offense, crime, Criminal Code.*

Постановка проблеми. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення є найменш дослідженою в науці кримінального права та викликає найбільші складнощі в процесі доказування. Пояснити це досить легко: суб'єктивна сторона – це внутрішня сторона злочину або кримінального проступку, яку неможливо зафіксувати та розкрити, як мінімум, без дослідження об'єктивних ознак кримінального правопорушення, адже досить складно (а інколи навіть неможливо) об'єктивно встановити, яка мозкова активність відбувається в голові у суб'єкта кримінального правопорушення.

При всіх перелічених складнощах суб'єктивної сторони увага вітчизняних вчених, як правило, прикута до такої її обов'язкової ознаки, як вина. Навіть законодавець присвятив цій ознаці окремий розділ Загальної частини КК України (розділ V «Вина та її форми»), та підкреслив її важливість у ст. 62 Конституції України. Натомість інші елементи суб'єктивної сторони (мета, та, особливо, мотив) залишаються поза увагою дослідників у галузі кримінального права.

Враховуючи це, дослідження мотиву як ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення досліджували різні вчені, серед яких особливий внесок становлять праці М.І. Бажанова, О.М. Бандурки, А.А. Вознюка, І.І. Митрофанова, М.І. Мельника, Ю.В. Орлова, М.І. Панова, В.В. Сухоноса, В.Я. Тація, І.М. Федорчук, П.Л. Фріса, М.І. Хавронюка, С.О. Харитоновна, В.В. Шаблістого та ін. Не дивлячись на це, на науковому рівні залишається неврегульованим питання змісту поняття «мотив» та ролі даної ознаки у складі суб'єктивної сторони кримінального правопорушення.

Мета статті – дослідити зміст поняття «мотив» та визначити роль даної ознаки у складі кримінального правопорушення.

Виклад основного матеріалу. У науці кримінального права суб'єктивну сторону складу кримінального правопорушення традиційно розглядають як сукупність трьох ознак: вини, мотиву та мети. Крім того, все більш популярною стає ідея щодо визнання в якості самостійного елемента складу злочину або кримінального проступку четвертого елемента – емоційного стану, яка виглядає досить логічною та має під собою законодавче підґрунтя (стан сильного душевного хвилювання згадується у змісті КК України шість разів та є обов'язковою суб'єктивною ознакою складів злочинів, передбачених ст.ст. 123 та 116 КК України).

Уявлення про суб'єктивну сторону як синтез трьох елементів (обов'язковий – мета, та факультативні – мотив та мета) існував у науці кримінального права ще за радянських часів. Наприклад, Е.Я. Немировський зазначав, що від умислу необхідно відрізнити мету злочину та мотив, який її спонукав. Дані суб'єктивні моменти також впливають на відповідальність, розкриваючи характер злочинця та виявляючи більшу або меншу антисоціальність її настрої та ступінь небезпечності. Крім того, мотив та мета в Особливій частині КК України слугують для утворення деяких кваліфікуючих або привілейованих злочинів [1, с. 71].

Таким чином, вчений хоча і не розкривав зміст названих категорій, проте зазначав, що вони відносяться до суб'єктивної сторони кримінального правопорушення в якості самостійних факультативних ознак та відіграють важливе значення як в рамках кримінального права, так і криминології.

В якості самостійної факультативної ознаки складу кримінального правопорушення мотив згадується і у підручнику «Курс радянського кримінального права» (за ред. А.А. Піонтков-

кого, П.С. Ромашкіна та П.С. Чхквадзе), автори якого зазначають, що ряд складів злочинів включають до складу суб'єктивної сторони в якості необхідного елемента певний мотив дії, тобто спонукання, якими керувалась особа під час вчинення злочину. Загалом, без певного мотиву не вчиняються жодні умисні злочини. Однак, для більшості умисних злочинів мотив лежить за межами складу злочину; тілесне ушкодження залишається тілесним ушкодженням незалежно від того, якими мотивами керується винний – помстою, ненавистю, ревнощами і т. д. [2, с. 100].

З наведеного випливає, що радянська кримінально-правова наука розглядала мотив в якості певних спонукань, які підштовхнули особу до вчинення кримінального правопорушення. Дані спонукання вважались характерними для будь-якого умисного злочину та, залежно від диспозиції відповідної статті Особливої частини КК, могли мати обов'язковий або факультативний характер.

Вказані умовиводи сприймалися у науковому суспільстві як безальтернативні та такі, що не піддаються критиці. Водночас, характер досліджень мотиву як ознаки суб'єктивної сторони кримінального правопорушення ніс поверхневий характер.

На сьогоднішній же день означена вище позиція щодо ролі та змісту мотиву у складі суб'єктивної сторони складу злочину або кримінального проступку залишається домінуючою та майже не розвивається. Водночас, останнім часом виникають певні поодинокі пропозиції переглянути цю ідею. Так, Ю.В. Орлов взагалі називає категорію мотиву штучною (бо та, на його думку, не відповідає реально існуючим нервово-психологічним процесам, означає вже існуючі поняття) та наголошує на її ускладненому та інтегративному (синтетичному) змісті. Враховуючи проблеми, які виникають у правозастосовній діяльності у зв'язку з тлумаченням та доказуванням окремих видів мотивів кримінальних правопорушень, науковець пропонує на законодавчому рівні (КК України), а також у формах державної статистичної звітності внести зміни, спрямовані на заміну поняття «мотив» як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони відповідних складів злочинів або кримінальних проступків поняттям «мета» [3, с. 119].

Отже, вчений заперечує факт самого існування мотиву як самостійної ознаки та розглядає його в якості певного різновиду іншої факультативної ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення – мети.

Безперечно, така точка зору є цікавою та водночас доволі дискусійною. Спробуємо детальніше розібратися з її обґрунтованістю. Для цього проаналізуємо сутність даного поняття.

Як було зазначено вище, найбільш поширеною є ідея, відповідно до якої мотив – це внутрішнє спонукання до вчинення кримінального правопорушення [4, с. 22].

На нашу думку, подібне визначення є цілком логічним, проте не розкриває весь зміст даного поняття. Для того, аби зрозуміти сутність категорії «мотив», необхідно встановити процес його виникнення.

У даному контексті цікавими виглядають роздуми С.О. Колб та Р.О. Колб, які, вивчаючи криміналістичне значення мотивів дійшли висновків про те, що під наміром особи вчинити злочин або кримінальний проступок можна вважати її безпосереднє спонукання до такої протиправної діяльності, що варто враховувати при організації запобігання кримінальним правопорушенням. Поряд із цим, слід визнати, що не можна вважати мотив «вихідним моментом злочину», «початковою спонукальною причиною», тому що перед мотивом у спонукальному процесі стоять потреби, інтереси, ставлення, які опредмечуються через мотив, що також є важливою обставиною у правовому механізмі запобіжної діяльності [5, с. 134].

Таким чином, науковці стверджують, що мотив є результатом існування таких явищ, як потреби, інтереси, тощо. Дійсно, логічно припустити, що спочатку в свідомості людини зароджуються саме потреби, інтереси, настрої, тоді як мотив виступає кінцевим елементом даного ланцюга.

Викладена думка на дисертаційному рівні була розвинена О.І. Думанською, яка дійшла висновку, що мотив – це складна, завершальна фаза складного психологічного утворення. Це своєрідний наслідок тих передумов та установок, які формувались на усіх стадіях мотиваційного процесу. Мотив – безпосередній імпульс, який схиляє злочинця до вчинення кримінального правопорушення [6, с. 16]. Ба більше, вчена переконана, що потреби та мотив – це два «полоси» одного мотиваційного процесу. Їх розділяє цілий ряд безпосередньо взаємопов'язаних етапів та стадій, де одне перетворюється на інше, де одне впливає на інше. На результативну сутність складного механізму взаємопроникнення одночасно впливають: внутрішні установки особистості – це, з одного боку, а, з іншого, - оточуюче соціальне середовище, спосіб життя, конкретна ситуація. Як наслідок, формується мотив як своєрідний результат, «згусток» багатьох збуджуючих імпульсів та впливів [6, с. 8].

Наведені зауваження дозволяють зрозуміти механізм утворення мотиву як ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, встановити його сутність. Отже, керуючись викладеним, можна зробити висновок, що кримінально протиправний мотив – це результат складного мотиваційного процесу, що формується під впливом синтезу суб'єктивних (внутрішні установки, інтереси тощо) та об'єктивних факторів (соціальне середовище, конкретні ситуації тощо), який протікає у свідомості суб'єкта та являє собою внутрішнє спонукання до вчинення злочину або кримінального правопорушення.

Роль мотивів та мети кримінального правопорушення є досить значною. Як слушно зауважує А.А. Вознюк, у вузькому розмінні ці ознаки слід розглядати виключно як факультативні ознаки складу кримінального правопорушення, тобто такі, що мають значення для кваліфікації не усіх, а лише окремих злочинів або кримінальних проступків (лише тоді, коли вони безпосередньо зазначаються в диспозиції заборонної кримінально-правової норми або логічно впливають з її змісту). У широкому розмінні досліджувані ознаки мають різне не лише кримінально-правове, але й кримінально-процесуальне, криміналістичне, кримінологічне та оперативно-розшукове значення. Це так зване універсальне, міжгалузеве або загальне значення зазначених ознак [7, с. 47].

Дійсно, кримінально протиправні мотиви мають міжгалузеве значення. Наприклад, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 91 «Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні» Кримінального процесуального кодексу України, у кримінальному провадженні підлягають доказуванню такі обставини, як винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення [8].

Відсутність же встановлених мотивів в обвинувальному акті цілком справедливо можна розглядати в якості обставини, яка перешкоджає суду правильно вирішити питання про індивідуалізацію кримінальної відповідальності особи, що знайде своє вираження у виді й розмірі покарання, яке не відповідатиме загальним засадам його призначення [9, с. 6].

Крім того, станом на 12.11.2020 року поняття «мотив» (та похідні від нього, як, наприклад, «умотивувавши») зустрічається два рази у змісті Загальної частини КК України [10] та тридцять разів у змісті Особливої частини КК України [10], що свідчить про кримінально-правове значення цієї ознаки. При цьому, в диспозиціях норм Особливої частини КК України згадуються наступні види мотивів: 1) корисливі; 2) хуліганські (мотиви явної неповаги до суспільства); 3) мотиви расової, національної чи релігійної нетерпимості; 4) інші особисті мотиви.

Думається, наведені факти свідчать про реальне існування означеної самостійної факультативної ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, а отже, розглядати її в якості фантастичної категорії, яка існує виключно на теоретичному рівні видається недоцільним.

Водночас погоджуємось із тезою про те, що оскільки мотив не є необхідною ознакою складу кожного умисного злочину або кримінального проступку, то розгляд його під час аналізу суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення дається в площині встановлення впливу мотиву на формування кримінально протиправного умислу особи. Але навіть у тих випадках, коли мотив не входить до складу кримінального правопорушення ні у якості основної, ні у якості кваліфікуючої ознаки, встановлення його все ж таки вельми важливе. Суд під час визначення покарання має враховувати характер мотиву вчиненого злочину або кримінального проступку. Тому розгляд мотивів кримінального правопорушення має знайти місце у вченні про покарання під час розгляду обставин, що впливають на розмір покарання, що встановлюється судом, під час встановлення питання про індивідуалізацію покарання [2, с. 101].

Вказане вище вчерегове свідчить про важливість мотиву як факультативної ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Утім, перелічені функції мотиву не обмежуються викладеним вище, адже кримінально протиправний мотив доволі багатогранне явище. Наприклад, А.П. Музюкін виокремлює наступні функції мотиву кримінального правопорушення:

а) складоутворююча – утворює основний, кваліфікований або привілейований склад кримінального правопорушення;

б) функція, що впливає на призначення кримінальних покарань (утворює обставини, що обтяжують або пом'якшують покарання;

в) функція, що впливає на виконання кримінальних покарань (дозволяє диференціювати та індивідуалізувати процес виконання кримінального покарання за рахунок класифікації засуджених для обґрунтування системи впливу на них, виробленні критеріїв кінцевого результату діяльності установи кримінально-виконавчої системи, прогнозування поведінки засуджених у період відбування покарань та після звільнення) [11, с. 8-9].

Названі вище функції мотиву кримінального правопорушення також складно назвати вищепридатними. Крім означеного, мотиви подекуди відіграють вирішальну роль у розмежуванні складів злочинів або кримінальних проступків.

Вдалі приклади складоутворюючих та розмежувальних функцій мотиву наводить С.О. Харитонов, який, розглядаючи військові кримінальні правопорушення вказує, що при добровільній здачі в полон саме мотиви боягузтва й легкодухості дозволяють розмежовувати цей склад злочину від незлочинної поведінки (у випадках, коли особа здалася в полон, не маючи можливості вести бій за відсутності боєприпасів, або цей вчинок був обумовлений метою укорінення у ворожий стан для розвідувальної чи диверсійної роботи) або від злочину проти основ національної безпеки (державна зрада), якщо мотивом була допомога ворогу [9, с. 7].

Що ж стосується зв'язку мети та мотиву, погоджуємось із думкою П.Л. Фріса про те, що мотив не «працює» самостійно, а діє лише в сукупності з метою, досягнення якої переслідує особа. Наявність мети відрізняє свідому людську поведінку від неусвідомленої, рефлексивної діяльності. Мета – це той бажаний результат, який особа прагне досягнути внаслідок вчинення відповідного діяння [12, с. 181].

Дійсно, керуючись певними мотивами суб'єкт кримінального правопорушення так чи інакше переслідує певну мету, проте це не свідчить, що перша ознака є частиною другої, або ж навпаки. Більш доречно розглядати їх в якості самостійних ознак суб'єктивної сторони, які перебувають у тісному зв'язку між собою.

Крім того, правильному визначенню мотиву сприяє встановлення мети кримінально протиправних дій, яка опосередкована мотивом (оскільки і мотив опосередкований метою), є бажаним (ідеальним) результатом, якого прагне досягти особа, і відповідає на запитання: для чого особа вчиняє певну дію (у той час як мотив відповідає на запитання: чому особа вчиняє певну дію). Мотив і мета органічно взаємопов'язані, оскільки відображаються у суб'єктивній сфері людини. Інколи без визначення мети неможливо правильно усвідомити й зрозуміти мотив злочину, так само як без мотиву неможливо усвідомити мету злочину [13, с. 343].

Враховуючи це можна з впевненістю стверджувати, що мотив – це саме самостійна ознака суб'єктивної сторони, яка подекуди відіграє вирішальне значення в процесі визнання діяння суб'єкта в якості злочину або кримінального проступку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отримані дані дозволяють розглядати під мотивом кримінального правопорушення результат складного мотиваційного процесу, що формується під впливом синтезу суб'єктивних (внутрішні установки, інтереси тощо) та об'єктивних факторів (соціальне середовище, конкретні ситуації тощо), який протікає у свідомості суб'єкта та являє собою внутрішнє спонукання до вчинення злочину або кримінального правопорушення.

Доведено, що мотив є самостійною факультативною ознакою складу кримінального правопорушення, яка тісно пов'язана із метою та має вагоме міжгалузеве значення.

Перспективним напрямком подальших досліджень вважаємо аналіз зв'язку мотивів з поняттями «особиста заінтересованість», «інтереси» (особливо в контексті диспозицій ст. ст. 218¹ КК України «Доведення банку до неплатоспроможності» та 219 «Доведення до банкрутства») та розгляд питання можливості існування мотивів у кримінальних правопорушеннях з необережною формою вини.

Список використаних джерел:

1. Немировский Э. Я. Советское уголовное право: пособие к изучению науки уголовного права и действующего Уголовного Кодекса С.С.С.Р. Части Общая и Особенная. Одесса, 1924 г. 296 с.
2. Пионтковский А.А., Ромашкин П.С., Чхиквадзе В.М. Курс советского уголовного права в шести томах. Том II. Преступление. Москва: Наука, 516 с.
3. Орлов Ю. В. Мотив як ознака суб'єктивної сторони складу злочину: сутність та питання доцільності законодавчого закріплення. *Право і безпека*. 2011. № 4 (41). С. 116-120.
4. Топчій В. В., Дідківська Г. В., Мудряк Т. О. Кримінальне право України. Загальна частина. Навчальний посібник у схемах. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019. 344 с.
5. Колб С. О., Колб Р. О. Мотиви і мотивація у механізмі запобігання злочинам. *Сучасні кримінологічні дослідження: методи, напрями, перспективи*: збірник тез міжнарод. наук.-практ. круглого столу (Київ, 14 лист. 2019 р.). Київ: ДНДІ МВС України, 2019. С. 132-134.
6. Думанская Е. И. Мотив преступления как итог мотивационного процесса; его значение при квалификации убийств: автореф. дис. ... канд. юрид наук: 12.00.08. Екатеринбург, 2005. 22 с.

7. Вознюк А. А. Факультативні ознаки складу злочину: міжгалузевий вимір. *Актуальні проблеми кримінального права*: тези доп. X Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (м. Київ, 22 листоп. 2019 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 45-47.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. №4651-VI. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (Дата звернення 03.05.2020 р.).

9. Харитонов С. О. Значення суб'єктивної сторони для кваліфікації військових злочинів. *Теорія і практика правознавства*. 2018. Вип. 2 (14). С. 1-11.

10. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (Дата звернення 03.05.2017 р.).

11. Музюкин А. П. Мотив преступления и его уголовно-правовое значение: автореф. дис. ... канд. юрид наук: 12.00.08. Рязань, 2010. 23 с.

12. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручн. для студ. вищ. навч. закл. Вид. 3-тє, доп. і перероб. Одеса : Фенікс, 2017. 468 с.

13. Саско О. І. Мотив злочину: кримінально-правове та криминологічне значення. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2016. № 31. С. 337-346.